

84062

TÜRKLER

5

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

cilt

5

YİRMİALTINCI BÖLÜM

Tolunoğulları, İhşîdîler, Eyyûbîler

A. Tolunoğulları

TOLUNOĞULLARI / Doç. Dr. Nadir Özkuyumcu 15

B. İhşîdîler

İHŞİDİLER / Doç. Dr. Nadir Özkuyumcu 39

C. Eyyûbîler

EYYÛBÎLER / Prof. Dr. Ramazan Şeşen 60

ÖNASYA'DA BİR TÜRK DEVLETİ: EYYÛBÎLER (1175-1250) / Yrd. Doç. Dr. Muammer Gül 77

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ-EYYÛBÎ MÜNASEBETLERİ / Yrd. Doç. Dr. Emine Uyumaz 86

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

Memlûkler

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517) / Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman 99

YAKIN DOĞU TÜRK-İSLAM TARİHİNİN AKIŞINI DEĞİŞTİREN BİR MEYDAN SAVAŞI:
AYN CALUD / Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek 127

ORTA DOĞU'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1382-1447)
MEMLÛK-TİMURİU MÜNASEBETLERİ / Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Kanat 134

YIRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE TEŞKİLÂT / <i>Prof. Dr. Salim Koca</i>	147
A. Devlet Anlayışı ve Kurumları	
KUTADGU BİLİĞ VE KÜLTÜR TARİHİMİZDEKİ YERİ / <i>Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu</i>	163
KUTADGU BİLİĞ'DE İKTİDAR KAVRAMI VE SİYASET ANLAYIŞI / <i>Prof. Dr. Zafer Önler</i>	179
İLK VE ORTA ZAMANLARDA TÜRKLERDE DEVLET, ÜLKE VE MİLLET FİKRİ / <i>Selim Karakaş</i>	187
TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE ŞÛRÂ / <i>Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Gezgin</i>	203
MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE DÎVÂN-I MEZALİM KURUMU / <i>Prof. Dr. Vecdi Akyüz</i>	210
ORTAZAMAN TÜRK HUKUKÎ MÜESSESELERİ / <i>Prof. Dr. Fuat Köprülü</i>	235
B. Devletlere Göre Teşkilât ve İdarî Yapı	
ÜLÜŞ SİSTEMİNDEN MERKEZÎ DEVLETE:	
SELÇUKLU DEVLET TELÂKKİSİNİN TEŞEKKÜLÜ (1038-1064) / <i>Dr. Osman Özgüdenli</i>	249
BÜYÜK SELÇUKLU VEZİRİ NİZÂMÜ'L-MÜLK VE TARİHİ ROLÜ / <i>Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen</i>	265
BİR KAYNAK OLARAK NİZÂMÜ'L-MÜLK'ÜN SİYASETİNÂMESİ / <i>Ali Ertuğrul</i>	271
ESKİ TÜRKLER VE SELÇUKLULARDA İSTİHBARATÇILIK / <i>Yrd. Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı</i>	279
GAZNELİLERDE DEVLET TEŞKİLÂTI / <i>Dr. Güller Nuboğlu</i>	286
MEMLÜKLER DÖNEMİNDE İDARÎ YAPI / <i>Dr. Bahattin Keleş</i>	309
MEMLÜK SİSTEMİ / <i>Dr. Süleyman Kızıltoprak</i>	320

YIRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUM VE EKONOMİ / <i>Prof. Dr. Kemal Çiçek</i>	339
A. Toplum	
BÜYÜK SELÇUKLULARDA DEVLET-TOPLUM İLİŞKİSİ / <i>Prof. Dr. Omid Safi</i>	352
ALP ARSLAN ZAMANI TÜRK BESLENME SİSTEMİ / <i>Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen</i>	364
FERGANA'DA YERLEŞİM YERLERİ / <i>Gülnisa Aynakulieva</i>	377
X-XII YÜZYILLARDA MERV / <i>Prof. Dr. Yegen Atagarrıyev</i>	388
MEMLÜKLER DÖNEMİNDE SOSYAL YAPI / <i>Dr. Bahattin Keleş</i>	394
TARİHİ SÜREÇTE TÜRK KADINLARI / <i>Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Kurt</i>	399
MEMLÜK TOPLUMUNDA KADIN / <i>Doç. Dr. Samira Kortantamer</i>	406

B. Ekonomi

BAŞLANGICINDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KADAR TÜRK DEVLETLERİNİN SİKKELERİ / Prof. Dr. Oğuz Tekin	413
BAHRİ MEMLÜKLERLE VENEDİKLİLER ARASINDAKİ TİCARÎ ANTLAŞMALAR / Doç. Dr. Maria Pia Pedani	423
MEMLÜKLERDE TİCARET / Dr. Bahattin Keleş	431
XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR / Altan Çetin	446

OTUZUNCU BÖLÜM

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce ve Bilim

A. Düşünce

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE "DÜŞÜNCE" / Prof. Dr. Hanifi Özcan	463
KUR'AN VE HADİS KÜLTÜRÜNÜN KUTADGU BİLİĞ'DEKİ İZLERİ / Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu	482
MÜSLÜMAN TÜRKLERDE TASAVVUF / Prof. Dr. Mehmet Demirci	489
TÜRKLERİN İSLAMLAŞMA SURECİNDE MEZHEPLERİN VE TARİKATLARIN YERİ / Doç. Dr. Saffet Sarıkaya	498
TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE SELÇUKLULAR DEVRİNİN YERİ VE ÖNEMİ / Yrd. Doç. Dr. Ramazan Biçer	509
TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE EBU MANSUR MUHAMMED MÂTÜRİDÎ'NİN YERİ VE ETKİSİ / Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vehbi Ecer	518
BÜYÜK TÜRK DÜŞÜNÜRÜ FÂRÂBÎ (870-950) / Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı Aydın	527
İBNİ SÎNÂ (980-1037) HAYATI VE FELSEFESİ / Yrd. Doç. Dr. H. Ömer Özden	535
AHMET YESEVÎ: HAYATI, ESERLERİ, FİKİR VE TESİRLERİ / Doç. Dr. Ahmet Turan Yüksel	545
ŞÂH-I NAKŞBEND VE TÜRK DÜNYASINDAKİ ETKİLERİ / Yrd. Doç. Dr. M. Necmeddin Bardakçı	552
BUHARA'DAN BURSA VE BOSNA'YA DERVİŞÂNE BİR YÜRÜYÜŞ / Prof. Dr. Mustafa Kara	561
TÜRK AHLÂKI / Prof. Dr. Hüsameddin Erdem	569

B. Bilim

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE BİLİM / Prof. Dr. Esin Kahya - Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir	583
ORTAÇAĞ BİLİM TEFEKKÜRÜNDE TÜRKLERİN YERİ / Prof. Dr. Aydın Sayılı	614
İLK MÜSLÜMAN TÜRKLERDE DÜŞÜNCE VE BİLİM / Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç	623
İBNİ SÎNÂ'NİN HEKİMLİĞİ VE TABÂBETİN GELİŞMESİNE ETKİLERİ / Prof. Dr. Arslan Terzioğlu	645
BİRÜNÎ / Abdullah Duman	662
TÜRKİSTAN COĞRAFYASINDA YETİŞEN ÜNLÜ DİN BİLGİNLERİ / Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım	681
TÜRKLER VE MANTIK BİLİMİ / Prof. Dr. Abdülkuddüs Bingöl	691

TÜRKLERİN HADİS İLMİNE KATKISI / <i>Prof. Dr. Kemal Sandıkçı</i>	702
TÜRKLERİN İSLÂM HUKUKUNA KATKILARI: SERASÎ ÖRNEĞİ / <i>Dr. Âdem Yerinde</i>	710
NİZÂMİYE MEDRESELERİ VE BÜYÜK SELÇUKLULARDA EĞİTİM / <i>Dr. Ahmet Ocak</i>	721
YERLİ VE YABANCI KAYNAKLAR IŞIĞINDA SELÇUKLU HASTANELERİ VE TABABETİN AVRUPA'YA TESİRLERİ / <i>Prof. Dr. Arslan Terzioğlu</i>	728
TÜRK TIBBINDA MÜZİKLE TEDAVİ / <i>Dr. Haşmet Altınölçek</i>	742
MEMLÜKLER DÖNEMİ (1250-1517) İLMİ HAREKETİNE GENEL BİR BAKIŞ / <i>Prof. Dr. İsmail Yiğit</i>	748

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat

İLK MÜSLUMAN TÜRK DEVLETLERİNDE DİL VE EDEBİYAT / <i>Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun</i>	759
---	-----

A. Dil

KARAHANLILARDA DİL VE EDEBİYAT / <i>Prof. Dr. Halil İbrahim Şener</i>	784
HÂRİZM TÜRKÇESİ / <i>Prof. Dr. Nuri Yüce</i>	793
HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILAN ESERLER / <i>Doç. Dr. Gülden Sağol</i>	804
KIPÇAK DİLİ VE EDEBİYATI / <i>Prof. Dr. Recep Toparlı</i>	814
TÜRKÇEYE HİZMET EDEN DEVLET ADAMLARI VE MUTASAVVIF ŞAİRLERDEN BİRKAÇ ÖRNEK / <i>Prof. Dr. Abdurrahman Güzel</i>	822
SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİNDE FARŞÇA-TÜRKÇE İLK ÇEVİRİ SÖZLÜKLERİNİN ORTAYA ÇIKMASI / <i>Dr. Cemile Alikızı Sadıkova</i>	838

B. Edebiyat

DEDE KORKUT'UN TARİHİ ŞAHSİYETİ VE YAŞADIĞI KÜLTÜR ORTAMI / <i>Prof. Dr. Kâmil Hüseyinoğlu Nerimanov</i>	845
ALKIŞ VE KARGIŞLAR / <i>Mahmut Seyfeli</i>	853
ESKİ VE ORTAÇAĞ'DA TÜRK SÖZLÜ EDEBİYATI / <i>Doç. Dr. Miras Hamzaoğlu İdelbayev</i>	863
GAZNELİLER VE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE EDEBİ GELENEK / <i>Yrd. Doç. Dr. Sadık Armutlu</i>	872
BİR MİLLETİN RÛHİ SERENCÂMI: TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI / <i>Yrd. Doç. Dr. Bilâl Kemikli</i>	880
EDEBİ ŞERH GELENEĞİMİZ İÇERİSİNDE "TASAVVUFÎ ŞİİR ŞERHLERİ" / <i>Yrd. Doç. Dr. Ömür Ceylan</i>	891
TÜRK EDEBİYATINDA GÜL VE BULBÜL / <i>Yrd. Doç. Dr. Gencay Zavotçu</i>	896
İSLÂMİYET SONRASINDA İLK FARŞÇA ŞİİRLERDE TÜRKLER / <i>Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu</i>	903
ORTAÇAĞ TÜRK VE İRAN EDEBİ METİNLERİNDE TÜRK KAVRAMI / <i>Yrd. Doç. Dr. Şerife Yağcı</i>	914
ESKİ ARAPÇA KAYNAKLARDA TÜRKLER / <i>Yrd. Doç. Dr. Yakup Civelek</i>	921

HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ İLE YAZILAN ESERLER

DOÇ. DR. GÜLDEN SAĞOL
MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Harezm bölgesi, Sir Derya'nın aşağı yatağıyla birlikte daha Moğol devrinden önce, Kaşgar'ın yanında ikinci bir edebî merkez olarak önemli bir rol oynamıştır. Uzun zaman siyasî bakımdan da Altınordu'ya bağlı olan Harezm ve Sir Derya'nın aşağı kesimi, kendilerini Altınordu devresinde de muhafaza etmişler, hatta Moğol akınları bile buradaki İslâmî Türk edebiyatının gelişimine engel olamamıştır. XIII. yüzyılda Harezm ve Aşağı Sir Derya'da görülen kültür faaliyetleri, XIV. yüzyılda Altınordu'nun Saray ve Kırım şehirlerine de sıçramıştır.

İslâmiyet'in ilk zamanlarında Harezm'de konuşulan dil, aslında İranî olmakla birlikte diğer İran lehçelerinden çok farklı olan Harezm lehçesi idi. XI. yüzyılda başlayan Harezm'in Türkleşmesi hadisesi, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve Harezm ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Harezm'in Türkleşmesinde özellikle Oğuzlar ve Kıpçaklar çok önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Kalaçlar, Kimekler, Bayavutlar, Kanglılar ve birtakım göçebe Türk aşiretleri de bu hususta etkili olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesinde rol oynayan bu unsurlar, bölgenin kendine has lehçesini de oluşturmuşlardır. Bu lehçe, Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boyların lehçelerinin karışımı ile oluşmuş Harezm Türkçesidir.

XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıtmaya bakımdan ilginç bir yazı dili olmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında bu edebî dilin farklı metin-

lerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir.

Harezm Türkçesinin belli başlı özellikleri şunlardır: *d*'li ve *y*'li şekillerin bir arada bulunması (*adır*~*ayır*, *adırıl*-, *bod*~*boy*, *boya*-, *ıd*-, *idiş*, *kadaş*~*kayaş*, *kadgu*, *kadgur*-, *kod*~*koy*-, *kudug*, *kiry*-, *küdegü*, *udı*~*uyı*~*uyu*, *yadag*, *yay*-, *yayış*, *yayıl*-vb.), birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *-ğ*-, *-g* seslerinin umumiyetle korunmakla birlikte, Oğuzcanın tesiriyle az da olsa düğürldüklerinin görülmesi (*körklüg*~*körklü*, *kudug*~*kudu*, *türlüg*~*türlü*, vb.), yüklem eki olarak *-ğ* ve *-g*'ye tesadüf edilmemesi, bazı yapım ekleri ile kelimenin bünyesine dahil hecelerin ve çekim eklerinin bağında bulunan *-ğ*-, *-g*-seslerinin karışık durumda olması (*eşek*, *kazgan*~*kazan*, *kerek*, *kurtgar*~*kurtar*-, *oygan*~*oyan*-, *suwgar*~*suwar*-, *yapırgak*~*yaprak*, *yatgur*~*yatur*-vb.), az da olsa *-k*~*-h* değişikliğine tesadüf edilmesi (*ahtar*-, *hatun*, *obğa*-, *yabıy* vb.), çok daha önce *b*'den dönüşmüş olan *w*'nin muhafaza edilmekle birlikte çok seyrek olarak *v*'ye veya *f*'ye dönüştüğünün görülmesi (*çewür*~*çevür*-, *çewrül*-, *ewür*~*ewür*-, *ewrül*-, *öbke*~*öwke*~*öfke*, *seb*~*sew*~*sev*~*söw*-, *sub*~*suw*~*suv*, *suwar*-, *suwgar*-, *suwsa*-, *tabar*~*tawar*, *yabız*~*yawuz* vb.), Harezm Türkçesi için karakteristik bir durum olan düzlük-yuvarlaklık uyumundaki karışıklığa sıkça rastlanması (*eksil*~*eksül*-, *eksit*~*eksüt*-, *kılış*~*kuluş*-, *kimüig*~*kimüüg*-, *korkıt*~*korkut*-, *kutıl*~*kutul*-, *mülkim*~*mülküim*-, *onlurüz*-, *sewin*~*sewin*-, *toku*~*tokı*-, *törtünçi*~*törtünçi*-, *uzın*~*uzun* vb.), gibi. Ayrıca 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra gelen yardımcı *n* sesinin yer yer düşmesi, geniş zamanın olumsuzu olarak *-mas*-, *-mes* ekinin yaygın olarak kullanılması gibi hususiyetler de bu dönemi Çağatayca-ya yaklaştırmaktadır.

Mahmud bin Ömer Ez-Zemahşerînin "Mukaddimetü'l-Edeb" adlı eserinin Harezmce tercümesinden son sahife

Bu dönemin belli başlı eserleri şunlardır:

1. MUKADDİMETÜ'L-EDEB

Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Omar b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî el-Hârezmî (1075-1144)'nin 1127-1144 yılları arasında yazıp Harezmi şahı Atsız b. Muhammed b. Ânûş Tigin'e sunduğu Arapça pratik bir sözlük niteliğinde olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'de Arapça kelime ve kısa cümlelerin anlamları satır aralarına nüshaların büyük çoğunluğunda Türkçe ve Farsça ile, bir nüshada bunlara ilâveten Moğolca ile, bir nüshada da sadece Harezmi (İran dili) ile kaydedilmiştir.

Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanmaları için kısa cümleler ve kelimelerden ibaret bir sözlük olan *Mukaddimetü'l-Edeb*, başlıca beş bölümden ibarettir: 1. İsimler, 2. Fiiller, 3. Harfler (isim ve fiil dışındaki gramer unsurları), 4. İsim çekimi, 5. Fiil çekimi. 3.-5. bölümlerin Harezmi Türkçesi ile tercümesine rastlanmamaktadır.

Eserin istinsah edilmiş pek çok nüshası bulunmakla birlikte, Zemahşerî'nin elinden çıkan nüsha kayıptır. Nüshaların bir kısmında ise istinsah tarihi yoktur. Bilinen nüshaların en eskileri Harezmi Türkçesi ve Farsça ile tercümeli nüshalardır. Bu nüshalar: ¹

1. Yozgat, 396 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 655/M. 1257'de Hârezmî'de İbrâhîm b. Mahmûd Sûfî el-Mü'ezzin tarafından istinsah edilmiştir.

2. Berlin, 66 numarada muhafaza edilen nüshanın istinsah tarihi H. 681/M. 1282'dir.

3. Şuşter. İstinsah tarihi bilinmemekle birlikte dil özellikleri, yazı ve kâğıdından 13. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.²

4. İstanbul Üniversitesi, 114 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 715/M. 1315'te Hârezmî'de Barçkentli Mes'ûd tarafından istinsah edilmiştir.

5. Kastamonu, 2487 numarada muhafaza edilen nüsha.

6. Taşkent, 2699 numarada muhafaza edilen nüsha.

7. Taşkent, 3807 numarada muhafaza edilen nüsha.

8. Paris, 287 numarada muhafaza edilen nüsha.

9. Damat İbrahim, 1149 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 738/M. 1338'de Hârezmî'de Saraylı Mahmûd b. Yûsuf el-Kâtib tarafından istinsah edilmiştir.

10. Arkeoloji, 1619 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 740-741/M. 1340-1341'de Saraylı Hibetullâh tarafından Saray'da istinsah edilmiştir.

11. Millet, 2009 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 749/M. 1348'de Hârezmî'de Hüsâmeddîn Cendî tarafından istinsah edilmiştir.

12. Topkapı, 2243 numarada muhafaza edilen nüsha.

13. Topkapı, 2740 numarada muhafaza edilen nüsha Şems Hıyvakî tarafından istinsah edilmiştir.

14. Topkapı, 2741 numarada muhafaza edilen nüsha.

15. British Museum, Add. 7429 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 760/M. 1359'da istinsah edilmiştir.

16. Rampur Saray, 3810 numarada muhafaza edilen nüsha.

17. Hatice Turhan, 322 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 769/M. 1367'de Kahire'de Sivaslı 'Abdülvâhid b. 'Abdülmecîd tarafından istinsah edilmiştir.

18. Hacı Beşir Ağa, 648 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 797/M. 1394'te Kahire'de Hârezmli Şems el-Hıyvakî tarafından istinsah edilmiştir.

19. Atıf Efendi, 2768 numarada muhafaza edilen nüsha. H. 799/M. 1397'de Mûsâ b. Mürsil Şeyh Dakkak tarafından istinsah edilmiştir.

Eser üzerinde yapılan belli başlı çalışmalar:

İshak Hocası Ahmed Efendi. *Aksa'l-Ereb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb*. İstanbul, H. 1313/M. 1895.

N. Poppe. "Eine viersprachige Zamaxşari-Handschrift. I. Das çagataitürkische Sprachmaterial." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 101 (1951), 301-332.

A. N. Borovkov. "Tyurkskie Glossy v Buharskom Spiske 'Mukaddimat al-Adab.'" *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15 (1962), 31-39.

K. H. Menges. "Report on an Excursion to Leningrad and Taşkent for Research in Çagataj Manuscripts." *Central Asiatic Journal*, 8 (1963), 230-252.

K. H. Menges. "Report on the Second Excursion to Taşkent for Research in Çagataj Manuscripts." *Central Asiatic Journal*, II (1966), 87-133.

A. Zajaczkowski. "Glava o Zivotnih v Arabskom Trude Zamaxşari (s Persidskimi i Tyurkskimi Glossami) po Stambul'skomu Spisku 655 g.h. (= 1257)." *Rocznik Orientalistyczny*, 30/2 (1967), 27-82.

Nuri Yüce. *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari el-Hvârizmî. Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 535. Ankara, 1988.

2. KİSASU'L-ENBİYÂ

Eserin müellifi, Nâsirü'd-dîn b. Burhânü'd-dîn Rabgûzî'dir. Rabgûzî eserini H. 709'da yazmaya başlamış, bir yıl sonra, yani H. 710/M. 1310'da tamamlamış ve Nâsirü'd-dîn Tok Buga'ya sunmuştur.³

Peygamber kıssalarını konu alan eserde başta Hz. Muhammed ve diğer peygamber kıssaları ile Harut ve

Mahmud bin 'Omar Ez-Zemahşerî'nin "Mukaddimetü'l-Edeb" adlı kitabının Harezmi tercümesinin kapağı

Marut gibi kıssalar yer almaktadır. Rabgûzî dinî konuları edebî bir dille nakletmiş, kıssalarla ilgili Arapça ve Türkçe manzumelere yer vermeyi ihmal etmemiştir. Eserde peygamberlere ve din büyüklerine yazılmış kasidelerden ve mâni-tuyuğ şeklindeki dörtlüklerden başka, aşk, tabiat gibi konuların işlendiği manzumeler de bulunmaktadır.

Nüshaları:

1. Londra, British Museum Add. 7851'de muzafaza edilen nüsha. Bu nüsha, eserin en eski nüshasıdır. İstinsah tarihi bilinmeyen nüsha yazı bakımından incelendiğinde farklı müstensihlerin elinden çıktığı anlaşılmaktadır.⁴

2. Leningrad nüshaları:⁵

a. Public Library, T.H.C. 71 (16. yüzyıl?).

b. Oriental Institute of the Academy of Sciences, C 245 (yaklaşık 1600).

c. Public Library, Dorn 507 (Kaufman derlemesi, 17. yüzyıl).

d. Oriental Institute of the Academy of Sciences, D 45.

e. Oriental Institute of the Academy of Sciences, D 46.

f. Oriental Institute of the Academy of Sciences, D 43.

3. İsveç nüshaları:

a. University Library of Uppsala, Nova 578, 580.⁶

b. University Library of Lund, Universitätsbibliothek.⁷

4. Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 1012 (18. yüzyıl).⁸

5. Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü (16. yüzyıl).⁹

Eserin Kazan'da basılmış birkaç nüshası da bulunmaktadır.

Eser üzerinde yapılan belli başlı çalışmalar:

N. I. İlimskiy. *Kıssas-ı Rabguzi*. Kazan, 1859.

N. P. Ostroumov. *Kritičeskiy Razbor Muhammedanskogo Uçeniya o Prorokax*. Kazan, 1874.

N. F. Katanov. "Tatarskie Skazaniya o Semi Spiyaşçih Otrokah." *ZVO*, VIII (1875), 242-245.

Şemsüddin Hüseyin. *Kıssas-ı Rabguzi*. Kazan, 1881.

N. F. Katanov. *Rabguzi Kıssas-ı'l-Enbiya Türki*. Taşkent, 1898.

Gulam Hasan Arifgan. *Rabguzi Kıssas-ı'l-Enbiya*. Stariy Taşkent, 1916-1917.

J. Schinkewitsch. "Rabguzi's Syntax." *MSOS*, II/XXIX (1926), 130-172; II/XXX (1927), 1-57.

S. E. Malov. "Musul'manskie Skazaniya o Prorokax Po Rabguzi." *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, V (1930), 507-524.

K. Grønbech. *Rabguzi Narrationes de Prophetis. Cod. Mus. Brit. Add. 7851*. Reproduced in facsimile with an introduction. Copenhagen, 1948.

H. Boeschoten ve M. Vandamme. "The Different copyists in the London ms. of the Qisas-i Rabghuzi." *Utrecht Papers on Central Asia. Proceedings of the first European Seminar on Central Asian Studies*. Utrecht, 1986, 177-183.

H. Boeschoten. "The Poetry in Rabghuzi's Qisas." *L'Asie Centrale et ses Voisins. Influences Réciproques*. Edited R. Dor. Paris, 1990, 9-36.

Kıssas-ı Rabguziy. I-II. Taşkent, 1991.

H. Boeschoten. "The Leningrad Manuscripts of Rabghuzi's Qisas." *Türk Dilleri Araştırmaları 1991* (1991), 47-79.

H. E. Boeschoten, M. Vandamme ve S. Tezcan (Critically edited). *Al-Rabghûzî. The Stories of the Prophets. Qisas al-Anbiyâ', An Eastern Turkish Version*. 1. With the Assistance of H. Braam and B. Radtke. E. J. Brill. Leiden-New York-Köln, 1995.

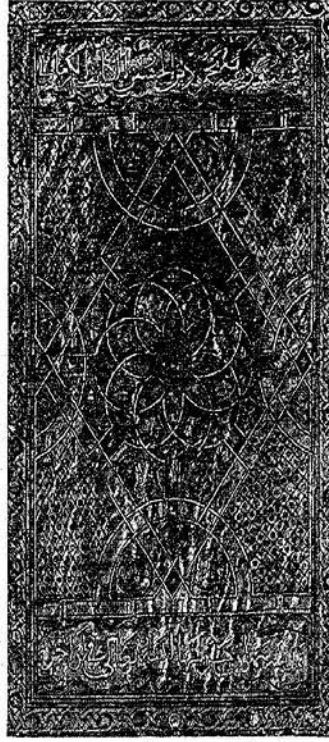
H. E. Boeschoten, J. O'kane ve M. Vandamme (Translated into English). *Al-Rabghûzî. The Stories of the Prophets. Qisas al-Anbiyâ', An Eastern Turkish Version*. 2. E. J. Brill. Leiden-New York-Köln, 1995.

Aysu Ata. *Nâstrü'd-dîn bin Burbânü'd-dîn Rabguzî. Kıssas-ı'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları): Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin*. I-II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 681/1-2. Ankara, 1997.

3. MU'İNÜ'L-MÜRİD

Bilinen tek yazma nüshası, Bursa'da Orhan Kitaplığı'nda bir mecmuanın 186-211 varakları arasında bulunan eser, daha önce Haraççioğlu Kitaplığı'ndaydı. Metnin kenarlarında bir kıssa, *Cevâbirü'l-Esrâr* adlı eserden alınmış yedi dörtlük ve *Mu'înü'l-Mürîd* ve *Cevâbirü'l-Esrâr*'dan olup olmadığı anlaşılmayan bazı mısralar da bulunmaktadır.

Eser, H. 713 Ramazan/M. 1313 Kanun-ı Evvel'de tamamlanmıştır (26a/3-4). *Bu kaç söz ayıtgan atı İslâm ol/Tilegi âbır vaktî imân İslâm ol* (25b10) mısralarından müellifin adının İslâm olduğu anlaşılmakla birlikte Ebu'l-Gazi Bahadır Han *Şecere-i Terâkîme* adlı eserinde, Salur boyundan Ersarı Bay denilen kişinin şeyhlik makamında oturduğunu ve aynı zamanda hoca olan Şeref Hoca'ya giderek Arapça kitapları anlayıp buna göre hareket etmelerinin zor olduğunu, Arapça yazılmış meseleleri

Tezhipli Kur'an sahifesi (12. yy)
(Philadelphia, University Museum) (The Arts of Islam, 1976)

Türkçeye çevirme lütfunda bulunduğu takdirde çok sevaba gireceğini söyleyince Şeyh Şeref Hoca'nın dinî meselelerin tümünü çevirip *Mu'înü'l-Mürîd* adını verdiği bir kitapta toplayarak Ersarı Bay'a verdiğini ve o zamandan itibaren Türkmenlerin hepsinin o kitaba göre hareket ettiklerini kaydetmektedir (102b/7-103a/1).¹⁰ Yeterince açıklığa kavuşmayan bu husus hakkındaki görüşler için bk. Recep Toparlı, *Mu'înü'l-Mürîd*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1988, XII-XVI.

Mütekarip vezninde 407 dörtlükten ibaret olan eser, sadece dinî bilgileri öğretmek gayesiyle kaleme alındığı için edebî bir değer taşımamaktadır.

Mu'înü'l-Mürîd şu bölümlerden oluşmaktadır: İmân, Ma'rifetü'l-Hakk ve Resûlihi Muhammed, Va'z ve'n-Nasîhat, Zekât, İrâdât, Âdâb, İktidâ, Beyânü's-Sohbet, Meselü's-Şerî'at ve't-Tarîkat ve'l-Hakîkat, Beyânü'l-Kalb ve'n-Nefs, Sülûk, Şükürü'l-Hakk ve Zikrül-Ebrâr.

Eser üzerinde kapsamlı tek çalışma Recep Toparlı tarafından yapılmıştır:

Recep Toparlı. *Mu'înü'l-Mürîd*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları 15. Erzurum, 1988.

4. HUSREV Ü ŞİRİN

Altınordu sahasında yazılan *Husrev ü Şîrin*, Kutb mahlâslı bir şair tarafından Nizâmî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin Türk edebiyatındaki ilk çevirisidir. Kutb bu eseri, Tini-Bek Han ile onun eşi Melike Hanun adına Türkçeye çevirmiştir. Tini-Bek Han 1341'de babası Özbek Han'ın ölümünden sonra tahta çıkıp 1342'de kardeşi Canı-Bek tarafından öldürüldüğüne göre eser, 1341-1342 yılları arasında yazılmış olmalıdır.

Husrev ü Şîrin hikâyesinin konusu, Sâsânî hükümdarlarından Husrev Pervîz ile Ermen hükümdarı Mehîn Bânû'nun kardeşinin kızı Şîrin'in aşkına dayanmaktadır. İkinci plânda ise Husrev'in siyasî hayatı verilmektedir.

Kutb'un eseri Nizâmî'nin eserinden daha kısadır, ama bu eksiklik, hikâyenin bütünlüğünü bozmamaktadır, konu başlıkları aynen muhafaza edilmiştir.

Eserin bilinen tek nüshası Bibliothèque Nationale'de 312 numarada muhafaza edilmektedir. Bu nüsha, eserin kaleme alınışından yıllar sonra H. 785/M. 1383-1384'te Berke Fakih tarafından Altın Buga adına İskenderiye'de istinsah edilmiştir.

Eser üzerinde yapılan belli başlı çalışmalar:

Ananiasz Zajaczkowski. *La Plus Ancienne Version Turque du Husrev ü Şîrin de Kutb*. I: Texte, II: Fac-similé, III: Vocabulaire. Polska Akademia Nauk Komitet Orientalistyczny. Warszawa, 1958-1961.

Necmettin Hacıeminoğlu. *Kutb'un Husrev ü Şîrin'i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul Üniversitesi yayınları 1378. İstanbul, 1968.

5. MUHABBET-NÂME

Manzum bir eser olan *Muhabbet-nâme*, Horezmî tarafından H. 754/M. 1353'te kaleme almıştır. Müellif hakkında Horezmî mahlâsını kullandığına göre Horezmli (Harezmi) olduğu dışında hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır. Yazılış yeri Sir (Sirderya) olan eser, kesin olarak kim olduğu anlaşılmayan Muhammed Hoca Bey'in arzusu üzerine yazılmıştır.

Farsça beyitleri de ihtiva eden *Muhabbet-nâme*, mesnevi tarzında kaleme alınmıştır.

Nüshaları:

1. British Museum Or. 8193'te kayıtlı Uygur harfli bir mecmuanın 160a-173b varakları arasındaki nüsha. H. 835/M. 1432'de Emîr Celâleddîn Fîrûz Şâh adına yazılmıştır.

2. British Museum Add. 7914'te kayıtlı Arap harfli bir mecmuanın 290b-313b varakları arasındaki nüsha. 16. yüzyılda yazılmıştır.

3. İstanbul Millet Kütüphanesi, Arabî, nr. 86'da muhafaza edilen Arapça tefsirin haşiyesinde bulunan nüsha. Söz konusu tefsirde *Muhabbet-nâme*, 98b, 54a-57b varaklarının haşiyesinde yer almaktadır.

4. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Munzum, nr. 949'da muhafaza edilen nüsha. Müstakil bir cilt içinde bulunan bu nüsha, beş varaktan ibarettir.

Eser üzerinde yapılan belli başlı çalışmalar:

Ş. Abdullaeva. *Adabiyat Hrestomatiyası*. Taşkent, 1951.

Tourkhan Gandjei. "Il "Muhabat-nâma" di Horazmî." *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli, Nuova Serie*, VI (1957), 131-161; VII (1958), 135-166.

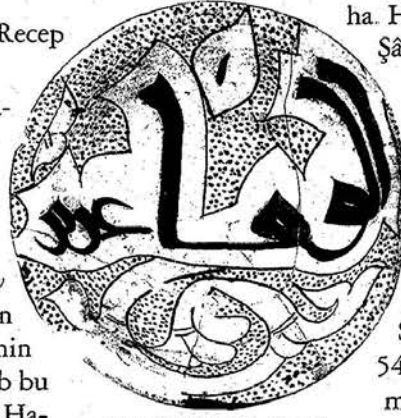
Tourkhan Gandjei. "Il lessico del "Muhabat-nâma" " *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli, Nuova Serie*, VIII (1959), 91-102.

A. M. Şçerbak. "Oguz-nâme, Muhabbat-nâme." *Pamyatniki Drevne Uygurskoy i Staro Uzbekskoy Pis'mennosti*. Moskova, 1959, 111-170.

E. N. Nadjib. *Horezmi, Muhabbet-name, İzdanie, Teksta, Transkripsiya, Pervod i İssledovanie*. Moskova, 1961.

Sir G. Clauson. "The Muhabbat-nâma of Xwârizmî." *CAJ*, VII (1962), 241-255.

Osman F. Sertkaya. "Horezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine." *Türkiyat Mecmuası*, XVII (1972), 185-207.

Seramik tabak, (11-12 yy.)

6. NEHCÜ'L-FERÂDÎS

Dinî mahiyette bir eser olan *Nebcü'l-Ferâdîs*, Türk edebiyatı sahasındaki kırk hadis tercümelerinin ilk örneğidir.¹¹ Zaten eserin bu vasfı müellifi tarafından da girişte belirtilmiştir.¹²

Kitap, her biri onar fasıldan ibaret olan dört müstakil baptan oluşmuştur: Hz. Peygamber'in faziletleri, Hulefa-i Raşidin, Ehl-i Beyt ve Dört İmamın faziletleri, Allah'a yaklaştıran ameller, Allah'tan uzaklaştıran ameller.

Kitapta her fasıl bir hadisle başlamakta, bu hadisin Türkçe tercümesi verildikten sonra, tanınmış İslâm âlimlerinin eserlerinden söz konusu hadisin manasını daha etraflı olarak aydınlatacak mahiyette mütalâalar, menkıbeler, hikâyeler nakledilmektedir. Bazan tanık olarak ayetlere ve başka hadislerle de başvurulmaktadır. Hatime kısmında müstensih, musannifin bu kitabı oluştururken istifade ettiği kaynakları sıralamaktadır.¹³ Bu verilen kaynaklar, eserde istifade edilen kaynakların tamamını içine almayan bazı eserleri içerdiği görülmektedir.¹⁴ Müellif ayrıca her fasıl içindeki vaaz ve nasihatlerinde çeşitli müelliflerin eserlerinden hikâyeler nakletmektedir.

Müellifin bu kitabı yazmaktaki gayesi, kitaba verdiği addan da anlaşıldığı üzere okuyucularının kitapta sözler ile amel etmesi ve bu kitabın onlara cennete gitmek için bir kılavuz teşkil etmesidir. Bu sebeple, hiçbir sanat gayesi güdülmemiş, edebî olması gibi bir endişeye yer verilmemiştir. Bundan dolayı gayet sade ve açık bir üslûpla kaleme alınmıştır. Fakat ele alınan meseleler, ilgi çekici hikâyeler ışığında verildiği için kesinlikle sıkıcı bir kitap değildir. Bu üslûbundan dolayı da çeşitli muhitlerde kopyaları oluşturulmuştur.

Şihabeddin Mercanî'nin kütüphanesinde bulunan, fakat sonradan ortadan kaybolan *Nebcü'l-Ferâdîs* nüshası 759 (M. 1357-1358) tarihini taşımaktadır ve Altınordu Devleti'nin başkenti Saray'da istinsah edilmiştir. Mercanî bu nüshanın sonunda müellif veya müstensih olarak gösterilen "Mahmûd b. 'Alî es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî" adını müellif adı olarak kabul etmektedir.¹⁵ E. N. Nadjib, Mercanî nüshasındaki "Mahmûd b. 'Alî b. es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî" isminin önündeki *kılguç* kelimesi ile Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde 60261 numarada kayıtlı bulunan *cem' kılguç* kelimelerinden hareketle müellifin büyük bir tevazu ile kendisini "müellif" olarak değil de, "toplayıcı" diye vasıflandırdığını belirtmekte ve Mahmûd b. 'Alî b. es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî'yi eserin müellifi olarak

kabul etmektedir.¹⁶ Ona göre es-Sarâyî, müellifin yaşadığı yeri göstermektedir. St. Petersburg SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde 316 numaraya kayıtlı bulunan nüshadaki "Mahmud b. 'Alî b. şeyh es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî 'akden" kaydından müellifin "Saray şeyhinin oğlu, Bulgar doğumlu, Kurder (Kerder) ile ilgisi bulunan Ali oğlu Mahmud" olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Nadjib ayrıca, söz konusu nüshadaki "'akden" kelimesinin müellifin aslının Kürder Kazak aşiretine bağlı olduğunu gösterebileceğini ileri sürer, yani Nadjib'e göre Kürder Kazak aşiretinden olan müellif, Bulgar'da doğmuş, Saray'da yaşamış ve eserlerini yazmıştır.¹⁸

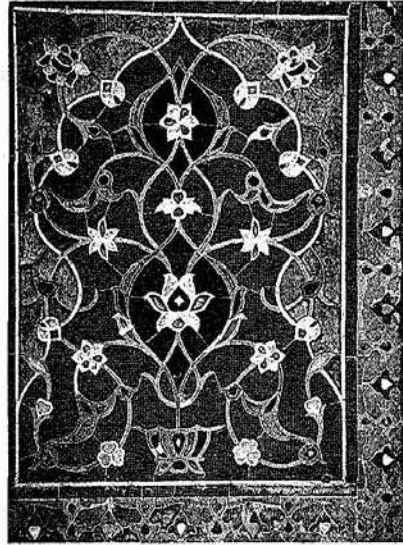
Nadjib'in Mercanî nüshasında... *kılguç*, St. Petersburg'da 316 numarada kayıtlı nüshada *cem' kılguç* olarak geçen kelimelerin müellifi işaret ettiği yolundaki görüşü, makul bir görüştür. Zaten İstanbul nüshasında da

2a/1'de müellif yerine *cem' kılğan* ifadesi tercih edilmiştir. *Nebcü'l-Ferâdîs* çeşitli din âlimlerinin rivayetlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eser olması sebebiyle, müellifin kendisini "toplayan, bir araya getiren" olarak vasıflandırması şaşılacak bir husus değildir. Dolayısıyla başka bir bilgi elde edilmediği sürece, Mahmûd b. 'Alî'yi müellif olarak kabul etmek uygundur.

Saray, Bulgar ve Kerder'le alakası hususunda Mercanî nüshasında "Mahmûd b. 'Alî es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî" ibaresine rastlıyoruz ki bu Saray'da yetişmiş, Bulgar doğumlu anlamına gelmektedir. Ancak bu ibarede "ve'l-

Kerderî" açıkta kalmaktadır, yani bundan sonra Kerder'le bağlantısının ne yolla olduğunu açıklayan bir kelimeye ihtiyaç vardır ki biz bu bilgiyi St. Petersburg'da 316 numaraya kayıtlı nüshada bulmaktayız. Orada ibare şu şekilde karşımıza çıkıyor: "Mahmûd b. 'Alî b. şeyh es-Sarâyî menşe'en ve'l-Bulgârî mevliden ve'l-Kerderî 'akden" Saray'da yetişmiş, Bulgar doğumlu, ailesi itibarıyla (?) Kerderli" Yazmayı görmediğim için "'akden" kelimesinin doğru olduğundan emin değilim, çünkü "'akden", bu tür ifadelerde alışılmış bir kelime değildir. Eğer doğru ise "aile itibarıyla, kök itibarıyla veya evlilik itibarıyla" gibi anlamlara gelebilir.

Eserin tarihine gelince St. Petersburg 316 numaralı nüsha, 8 Sefer 759 (M. 20 Ocak 1358, Cumartesi) tarihini taşımaktadır. Mercanî nüshası ise 759 (M. 1357-1358) yılının ikinci günü tarihini taşımaktadır, ama okunamayan bir kısım bulunduğu için hangi ayda yazıldığı belli değildir. İstanbul nüshasında hatimedeki kayda göre eserin müstensih yazım işini müellifin ölümünden üç gün sonra, yani 6 Cemaziye'l-Evvel 761 (M. 25 Mart 1360, Çarşamba) tarihinde tamamlamıştır. Bu durumda eser, 759'da veya 759'dan önce yazılmış olmalıdır.

Eserin yazılış yeri Mercanî ve St. Petersburg nüshalarında Saray olarak gösterilmiştir. Diğer nüshalarda bu konuda bir bilgi bulunmamaktadır.

Aslı Uygur hafleriyle yazılmış olan *Mi'râcnâme*'nin mukaddimesinde bu eserin *Nebcî'l-Ferâdîs* adlı kitaptan Türkçeye çevrilmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁹ *Mi'râcnâme*'deki Kaf dağına yolculuk haricindeki kısım, *Nebcî'l-Ferâdîs*'te bulunmaktadır ve bu kısımların tertip bakımından birbirine uyduğu görülmektedir. Fakat şu andaki bilgilerimize dayanarak, hele söz konusu *Nebcî'l-Ferâdîs* adlı eser ortaya çıkmadan bizim müellifimizin *Mi'râcnâme*'de bahsi geçen *Nebcî'l-Ferâdîs*'ten faydalandığını ileri sürmek doğru olmaz.²⁰

Nüshaları:

1. İstanbul nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 879 numarada muhafaza edilmektedir. Tam bir nüshadır. Müellif adı, yazılış yeri ve yılına dair bir kayıt mevcut değildir. İstinsah kaydından müstensihin Harezmi Muhammed b. Muhammed b. Husrev olduğunu öğreniyoruz (444/13-16).

Hatimedeki kayda göre eserin müstensihisi Harezmi Muhammed b. Muhammed b. Husrev yazım işini müellifin ölümünden üç gün sonra, yani 6 Cemaziye'l-Evvel 761 (M. 25 Mart 1360, Çarşamba) tarihinde tamamlamıştır. Bu durumda müellifin ölüm tarihi M. 22 Mart 1360, Pazardır (443/15-17).

2. Paris nüshası: Paris Bibliothèque Nationale 1020 numarada muhafaza edilmektedir. Tam bir nüsha olmayıp başı ve sonu kayıptır. Birinci babın üçüncü faslının son kısmı ile başlamakta, üçüncü babın ikinci faslı ile sona ermektedir.

Başı ve sonu kopmuş olduğu için eserin adı, müellifi, müstensihisi, yazılış ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. İstinsah tarihi bilinmemekle beraber dil özellikleri açısından İstanbul nüshasından daha sonraki bir yüzyıla ait olduğu görülmektedir.²¹

3. Mercanî nüshası: Şihabeddin Mercanî'nin kütüphanesinde bulunan ve kendisi tarafından tanıtılan, fakat sonradan ortadan kaybolan nüshadır. H. 759/M. 1357-1358 tarihini taşıyan yazma, Altınordu Devleti'nin başkenti Saray'da istinsah edilmiştir. 1877 yılının Ağustos ayında Kazan'da düzenlenen IV. Rusya Arkeoloji Kongresi çerçevesinde düzenlenen sergide gösterime sunulan el yazmalarından on ikincisi *Nebcî'l-Ferâdîs*'tir. S. G. Vahidov'a göre, bu nüsha Mercanî'nin elinde bulunan ve daha sonra kaybolan nüshadır.²²

4. Yalta nüshası: 1928'de Kırım'da bir kitapçıda bulunmuştur. Yalta Doğu Müzesi'nin satın aldığı bu nüsha sadece ilk iki babı ihtiva eder. Sonradan yapııştırılan yaprak ve zedelenen yaprakların tamiri için kullanılan kâğıt, XVII. asrın sonunda kullanılan kendine has kâğıt tipine aittir. Yazmanın cildi XVII. veya XVIII. asırda, siyah maroken deriden yapılmıştır. İstinsah kaydında belirtildiğine göre istinsah tarihi Rebiülâhir 792 (M. 19 Mart-

16 Nisan 1390), müstensihisi ise Kasım b. Muhammed'dir. Yazılış yeri ve müellifi belirtilmemiştir. Yakup Kemal, nüshanın Kırım'da ortaya çıktığına ve istinsah tarihinin Kırım'ın Altınordu Devleti'nin kültür merkezi olduğu devre rastladığına dayanarak, müstensihinin Solhatlı bir zat olduğunu var saymakta, müellif olarak ise Mahmud b. Ali'yi kabul etmektedir (Yakup Kemal, *Tyurko-tatarskaya rukopis' XIV veka "Nebju'l-feradis"*, ön-sözü yazar: A. Samoyloviç Yaltinskiy Ob'edinenniy Kraevedçeskiy Muzey, Simferopol, 1930).²³

Bu yazma, halen kayıptır.

5. Kazan nüshaları: Halen Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshalardan biri, 60261 numarada muhafaza edilmektedir. Kâğıdı XVII. asra ait olan yazmanın 2, 21-23, 27-28, 30, 265, 267 varakları başka yazı ile yazılmış ve yazmaya sonradan ilâve edilmiştir. Bazı sayfalar ise mevcut değildir. Sonradan ilâve edilen varaklarda 14-16 satır, diğer varaklarda ise 17-19 satır bulunmaktadır. 1-20, 24-25, 263-264. varaklar tamir edilmiş ve bu varaklardaki eksik kısımlar tamamlanmıştır (B. A. Yafarov, *"Literatura Kamsko-Voljkib Bulgar X-XIV vv. i rukopis "Nabc al-Faradis"*, Kazan, 1949).²⁴

Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan diğer nüsha, 3060 numarada kayıtlıdır. Tamamı 28 varaktır ve her sayfasında 29 satır bulunmaktadır. Kâğıdı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir (B. A. Yafarov, *Literatura Kamsko-Voljkib Bulgar X-XIV vv. i rukopis "Nabc al-Faradis"*, Kazan, 1949).²⁵

Kazan nüshalarının üçüncüsü yine Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde 12100 numarada muhafaza edilmektedir. 532 sayfadır. Başka bir elle yazılan ilk birkaç varak sonradan eklenmiştir. Yalnız ilk sayfası eksiktir. Hicrî 1185 (M. 1771-1772) tarihini taşıyan nüshanın müstensihisi, Feyzullah Caferoğlu'dur ve yazmayı hocası Molla Selimcan Dost Muhammed'in oğlu için istinsah etmiştir.²⁶

R. F. İslamov bize ayrıca *Nebcî'l-Ferâdîs*'in üç nüshasını haber vermektedir: Bunlardan biri M. G. Gosmanov yönetimindeki araştırma gezisinde 1968'de Ehmet köyünde bulunmuştur. İkincisi aynı yıl G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nde (bugünkü G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü) çalışan M. Yusupov tarafından Ulyan bölgesinin Yugarı Tیرهşke köyünde bulunmuştur. Üçüncüsü Milla Rehrmetulla tarafından 1723'te istinsah edilen derlemenin arasındadır ve bugün adı geçen enstitüsünün arşivinde muhafaza edilmektedir.²⁷

Nekiy İsenbet Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1357 yılına ait bir *Nebcî'l-Ferâdîs* nüshası bulunduğunu belirtmektedir.²⁸ Fakat İsenbet'in bahsettiği nüsha, yukarıda tanıttığımız nüshalardan biri midir, bilemiyoruz.

R. F. İslamov, *Nebcî'l-Ferâdîs*'in bir nüshasının da Kazan Pedagogika Üniversitesi'nde bulunduğunu ileri sürmektedir.²⁹

Bitkisel süslemeli seramik kandil

6. St. Petersburg nüshaları: St. Petersburg SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunan nüshalardan biri 316 numarada muhafaza edilmektedir. Tam bir nüsha değildir. Birinci babın dördüncü faslı ile başlayan yazmadaki kayıta 759 yılı sefer ayının sekizinci gününde (M. 20 Ocak 1358, Cumartesi) yıllık yılında Saray'da yazıldığı ve kitabı *cem' kılguçı* (toplayan) kişinin "Mahmud b. Ali b. şeyh es-Sarayî menşe'en ve'l-Bulgarî mevliden ve'l-Kerderî 'akden" olduğu belirtilmektedir.³⁰ Nadjib, yıllık yılının Hicrî 754 veya 756 (M. 1353 veya 1355) yılına tekabül ettiğini, halbuki kitabın 759 (M. 1357-1358)'da yılında yazıldığının kaydedildiğini belirtmektedir.³¹

St. Petersburg SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunan nüshalardan diğeri 2590 numarada kayıtlıdır. Tam bir nüsha değildir. Baş ve sonu kayıptır.³²

Bu her iki yazma da Kazan'dan S. G. Vahidov'un kütüphanesinden getirilmiştir.³³ Ayrıca R. F. İslamov, söz konusu enstitüde muhafaza edilen ve Vahidov tarafından bulunduğunu belirttiği bir nüshadan-söz ediyor ve 1085 numarada muhafaza edildiğini ifade ediyor.³⁴

R. F. İslamov, S. A. Alimov'un Astrahan'da tespit ettiği bir derleme arasında bulunan (62b-73a) ve *Nebcü'l-Ferâdis*'in iki kısmından ibaret olan bir başka nüshanın söz konusu enstitüde 4310 numarada kayıtlı olduğunu bildirmektedir.³⁵

K. H. Menges, St. Petersburg'a yaptığı inceleme gezisi sırasında, birisi büyük bir ihtimalle tam olmak üzere dört adet *Nebcü'l-Ferâdis* nüshası bulunduğunu tespit ettiğini belirtmektedir.³⁶ Muhtemelen Menges'in gördüğü bu nüshalar yukarıda zikrettiğimiz nüshalar olmalıdır.

Eser üstünde yapılan belli başlı çalışmalar:

Yakub Kemal. *Tyurko-tatarskaya rukopis' XIV veka "Nebju'l-feradis"*. Önsözü yazar: A. Samoyloviç. Yaltinskiy Ob'edinenniy Kraevedçeskiy Muzey, Simferopol, 1930.

B. A. Yafarov. "Literatura Kamsko-Voljkih Bulgar X-XIV vv. i rukopis "Nahc al-Faradis (X-XIV. yüzyıllarda Kama-Volga Bulgarları Edebiyatı hem 'Nehc-el-Feradis' Kulyazması)." Kazan Devlet Üniversitesi Doktora Tezi, 1949.

Nebcü'l-Feradis: Tıpkıbasım. I, önsözü yazar: János Eckmann. Türk Dil Kurumu Tıpkıbasımlar Dizisi 35. Ankara, 1956.

Osman Nedim Tuna. "Studies on Nahju'l-Farâdis: A Method for Turkic Historical Dialectology". Ph D thesis University of Washington, 1968.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu. "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri I." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI (1968), 55-72.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu. "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri II." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVII (1969), 33-56.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu. "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri III." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII (1970), 57-80.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu. "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri IV." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XIX (1971), 145-170.

E. N. Nadjib. "O pamyatnike XIV veka 'Nahc al-faradis'i yego yazıke." *Sovetskaya Tyurkologiya*, 6 (1971), 56-68//Çevirisi: Nazif Hoca. "Nehcü'l-Feradis ve Dili Üzerine." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977), 29-44.

F. Ş. Nurieva. *İssledovaniyi Yazıka Pamyatnika XIV veka 'Nahdj al-Faradis'*. Kazan, 1993.

Şirvan Kalsın. "Nehcü'l-Feradis'te Sözcük Yapımı." Mersin Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Gülden Sağol. *Nebcü'l-Ferâdis: İlk İki Bab (Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler)*. Basılmamış Doçentlik çalışması, 1998.

János Eckmann, çeviriyazı. *Nebcü'l-Ferâdis. Uştmahtarın Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): Metin*. II. Yay. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar. Türk Dil Kurumu Yayınları: 518. Ankara, tarihsiz; *Dizin-Sözlük*. III. Haz. Aysu Ata. Türk Dil Kurumu Yayınları: 518. Ankara, 1998.

F. Ş. Nurieva. "Nahdj al-Faradis" *Mahmuda al-Bulgari*. Akademiya Nauk Tatarstana Kazanskiy Gosudarstvenniy Universitet. Kazan, 1999.

7. Mİ'RÂC-NÂME

H. 840/M. 1436'da Mâlik Bahşı tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah yeri Herat olan eserin, bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple XIV. yüzyıl eserlerinden sayılmaktadır. *Mi'râc-nâme*'nin Paris Bibliothèque Nationale'de muhafaza edilen bu Uygur harfli nüshadan başka nüshası ele geçirilememiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

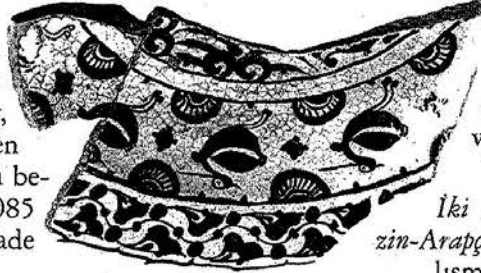
Pavet de Courteille. *Mirâdj-Nâmeh: Le manuscrit Oïgour de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1882.

Osman Fikri Sertkaya. "Miracnâme: Metin, İndeks." İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezuniyet tezi. İstanbul, 1968.

8. KUR'ÂN-I KERÎM TERCÜMELERİ

8.1.

Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilen satır arası Kur'ân tercümesi nüshası. Yazma daha önce Millet Kütüphanesi

Kuş figürlü seramik tabak parçası

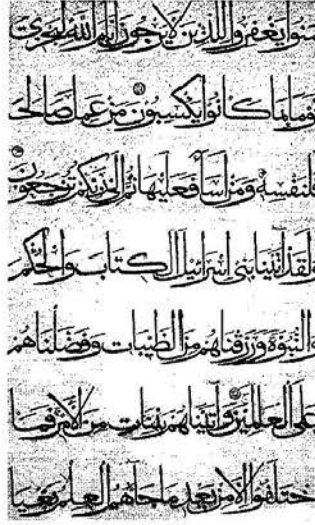

Hekimoğlu Ali Paşa 951 numarada bulunmaktaydı. Tercümesi yapılmayan 196a/196b sayfaları ile Farsça olarak vakıf ve ibtida kaidelerinin verildiği 586b-587b'nin devamının olmayışı hesaba katılmazsa tam bir nüsha olup tercüme kısmı 583b'de, kitabın tamamı ise 587b'de sona ermektedir.

585b-586a'da Farsça olarak Kur'an ayetleriyle nasıl fal bakılacağı öğretilir. 586b-587b'de Farsça olarak Kur'an-ı Kerim'in kıraatında riayet edilmesi gereken hususlardan olan vakıf ve ibtida kaideleri üzerinde durulmaktadır. Fakat bu kısım Nahl suresinden itibaren eksiktir. Nüshada satır arasında kelime kelime tercümeden başka -birkaç önemsiz istisna dışında ilâve veya tefsir yoktur.

Bu kitap üzerinde yapılan tek kapsamlı çalışma Gülden Sağol tarafından yapılmıştır:

Gülden Sağol. *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text. I*, Sources of Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1993; *Glossary II*, Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXIII, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995; *Facsimile Section One: 1^b-300^b* III, Sources of Oriental Languages and Literatures 36, Turkish Sources XXXIII, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1996; *Section Two: 301^a-587^b* III,

Kur'an sahifesi, (15. yy.) Timurlu

Sources of Oriental Languages and Literatures 46, Turkish Sources XXXIX. Harvard University, 1999.

8.2.

İngiltere (Manchester), John Rylands Kütüphanesi Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan satır arası tercümeli nüshadır. Satır arasında Farsça ve Türkçe tercüme ihtiva etmektedir. Tamamı otuz cilt olan eserin elde on dört cildi mevcuttur. Bu on dört cilt 1145 varaktan ibarettir. Maalesef bu ciltlerde de eksikler bulunmaktadır. Bu ciltlerin haricinde tercümeyle ait olan iki varak da Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi nr. 1606 ve nr. 1630'da kayıtlıdır.

Yazma, her sayfada sadece üçer satırlık Arapça, Farsça ve Türkçe metin ihtiva ettiği için çok hacimlidir. Başşı ve sonu eksik olduğundan nerede ve kimin tarafından meydana getirildiği hakkında bilgimiz yoktur. J. Eckmann, bazı dil özelliklerini ve yazı biçimini göz önünde tutarak metnin XIII. yüzyılın ikinci yarısı veya XIV. yüzyılın ilk yarısından önce istinsah edilmediğini belirtmektedir.³⁷

Üstünde yapılan belli başlı çalışmalar:

János Eckmann. "Two Fragments of a Koran Manuscript with Interlinear Persian and Turcic Translations." *Central Asiatic Journal*, XIII/4 (1969), 287-290.

János Eckmann. *Middle Turcic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976.

DİPNOTLAR

- 1 Nuri Yüce, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşarî el-Hvârizmî, Mukaddime-rû'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuâret Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Din, İndeks, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 535 (Ankara, 1988), 9.
- 2 Nuri Yüce, a.g.e., 11
- 3 Rabgûzî eserinde Nâsîrû'd-din Tok Buga'nın küçük yaşta bey olduğunu, müslümanlığı sonradan kabul ettiğini ve Moğol olduğunu belirtmektedir (2v/5-11). Bk. Aysu Ata, Nâsîrû'd-din bin Burhânü'd-din Rabgûzî, Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları): Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 681/1 (Ankara, 1997), XIII Tok Buga hakkında ayrıca bk. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 3. baskı, Ötügen Neşriyat: 157, Kültür Serisi: 28 (İstanbul, 1981), 287
- 4 H. Boeschoten ve M. Vandamme, "The Different copyists in the London ms. of the Qisas-i Rabghuzi," *Utrecht Papers on Central Asia, Proceedings of the first European Seminar on Central Asian Studies* (Utrecht, 1986), 177-183.
- 5 H. Boeschoten, "The Leningrad Manuscripts of Rabghuzi's Qisas," *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991 (1991), 49-50.
- 6 J. Eckmann, "Die Kiptschakische Literatur I. Die Literatur von Chwarezm und der Goldenen Horde," *Philologiae Turcicae Fundamenta*, II (Wiesbaden, 1964), 278.
- 7 G. Jarring, *Studien zu einer osttürkische Lautehre* (Lund, 1933), 20
- 8 E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Bd. II (Paris, 1933), 138
- 9 N. Hacıyeva, "Rabguzi'nin Kıyasü'l-Enbiya Eserinin Bakü Yazması," *Türk Dili*, 514 (Ekim 1994), 292-296
- 10 Zuhal Kargı Ölmez, Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime: Türkmenlerin Soykütüğü, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 3, Sırmurg (Ankara, 1996), 220.
- 11 Abdülkadir Karahan, İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri, gözden geçirilmiş, buluşlar ve eklerle zenginleştirilmiş yeni baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları: 284, İlmî Eserler: 23 (Ankara, 1991), 143.
- 12 Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami 879, 2/4-13.
- 13 Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami 879, 443-444/17-9
- 14 Eserde zikredilen kaynaklar ve bu kaynakların müellifleri için bk. Gülden Sağol, Nehcü'l-Feradis: İlk İki Bap (Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler), basılmamış doçentlik çalışması (1998), XXX-XXXI.
- 15 Şihabeddin Mercanî, Kitâbu Müstefâdî'l-Ahbâr fî Ahvâli Kazân ve Bulgâr, I (Kazan, 1885), 15-16
- 16 E. N. Nadjib, "Nehcü'l-Feradis ve Dili Üzerine," çev. Nazif Hoca, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII (1977), 36-37.
- 17 E. N. Nadjib, a.g.e., 37.
- 18 E. N. Nadjib, a.g.e., 39.
- 19 A. Pavet de Courteille, Mirâdj-Nâmeh, Le Manuscript Ouigour de la Bibliothèque Nationale (Paris, 1882).
- 20 Bu konu hakkında bk. Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, II, 3. baskı, Enderun yayınları: 17 (İstanbul, 1984), 113; E. N. Nadjib,

- a.g.e., 41; Nehcü'l-Feradis: Tıpkıbasım, I, önsözü yazar: János Eckmann, Türk Dil Kurumu Tıpkıbasımlar Dizisi 35 (Ankara, 1956), X-XII; Osman F. Sertkaya, "İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış," "İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Sirâcü'l-Kulûb: Transkripsiyon ve Şdeks, İstanbul, 1975" adlı Doktora Tezinden Ayrı Basım (Bochum, 1977), 12; R. F. İslamov, Altın Urda Hem Memlükler Mısırı: Yazma Miras, Medenî Bağlanışlar (Kazan, 1998), 60; S. E. Malov, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti (Moskva-Leningrad, 1951), 96; Saadet Ş. Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri. VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili, 2. baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü: 9 (Ankara, 1963), 175; vd.
- 21 Gülden Sağol, a.g.e., XVI.
22 R. F. İslamov, a.g.e., 61.
23 Görmedim, Bk. E. N. Nadjib, a.g.e., 31-32.
24 Görmedim, Bk. E. N. Nadjib, a.g.e., 34-35.
25 Görmedim, Bk. E. N. Nadjib, a.g.e., 35.
26 E. N. Nadjib, a.g.e., 35.
27 R. F. İslamov, a.g.e., 64.
28 Nekiy İsenbet, Tabışmalar (Kazan, 1941), 15.
29 R. F. İslamov, a.g.e., 65.
30 Görmedim, bk. E. N. Nadjib, a.g.e., 36-37.
31 E. N. Nadjib, a.g.e., 37.
32 E. N. Nadjib, a.g.e., 36; R. F. İslamov, a.g.e., 63.
33 A. Samoyloviç, Yakup Kemal'in risalesine yazdığı önsözde (Tyurkotatarskaya rukopis' XIV veka "Nehju'l-feradis", Yaltinskiy Ob'edinenniy Kraevedçeskiy Muzeı, Simferopol, 1930), Aralık 1928'de Kazan'da S. G. Vahidov'a ait yazmalar arasında iki Nehcü'l-Ferâdis nüshası gördüğünü kaydetmekte, fakat Vahidov'un bunları bizzat tanıtmak istediğini söyleyerek fazla bilgi vermemektedir, bk. Nehcü'l-Feradis: Tıpkıbasım, I, önsözü yazar: János Eckmann Türk Dil Kurumu Tıpkıbasımlar Dizisi 35 (Ankara, 1956), VI. Ayrıca A. Samoyloviç II. Türk Dil Kurultayında okuduğu tebliğde S. G. Vahidov tarafından Tatar Cumhuriyeti Devlet Kütüphanesi'ne ve St. Petersburg'daki Şlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'ne hediye edilen yazmalar içinde eserin üç nüshasının bulunduğunu belirtmiştir, bk. A. Samoyloviç, "Cuci Ulusu veya Altınordu Edebi Dili," Türk Dili Belleten, I/12 (1935), 35.
34 R. F. İslamov, a.g.e., 63.
35 R. F. İslamov, a.g.e., 63.
36 K. H. Menges, "Report on an Excursion to Leningrad and Taşkent for Research in Çağatay Manuscripts", Central Asiatic Journal, VIII/4 (1963), 242.
37 János Eckmann, "Eastern Turkic Translations of the Koran", Studia Turcica, XVII (1971), 154.

KAYNAKLAR

- Ata, Aysu. Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabğüzî. Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları): Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin I-II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 681/1-2. Ankara, 1997.
- Barthold, V. V. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Yayına hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprıman ve Afşar İsmail Aka. Ankara, 1975.
- Bloch, E. Catalogue des Manuscrits Turcs. Bd II, Paris, 1933.
- Boeschoten, H. [E.] ve M. Vandamme. "The Different copyists in the London ms. of the Qisas-i Rabğuzî." Utrecht Papers on Central Asia Proceedings of the first European Seminar on Central Asian Studies. Utrecht, 1986, 177-183.
- Boeschoten, H. [E.] "The Leningrad Manuscripts of Rabğuzî's Qisas" Türk Dilleri Araştırmaları 1991 (1991), 47-79.
- Boeschoten, H. E., M. Vandamme ve S. Tezcan (Critically edited). Al-Rabğuzî The Stories of the Prophets. Qisas al-Anbiyâ, An Eastern Turkish Version. 1 With the Assistance of H. Braam and B. Radtke. E. J. Brill. Leiden-New York-Köln, 1995.
- Boeschoten, H. E., J. O'kane ve M. Vandamme (Translated into English) Al-Rabğuzî The Stories of the Prophets. Qisas al-Anbiyâ, An Eastern Turkish Version. 2. E. J. Brill. Leiden-New York-Köln, 1995.
- Caferoğlu, Ahmet. Türk Dili Tarihi I-II. 3. baskı. Enderun yayınları: 17. İstanbul, 1984.
- Courteille, A. Pavet de Mirâdj-Nâmeh. Le Manuscrit Ouïgour de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1882.
- Çağatay, Saadet Ş. Türk Lehçeleri Örnekleri. VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili, 2. baskı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü: 9. Ankara, 1963.
- Eckmann, János. "Die Kiptschakische Literatur I Die Literatur von Chwarezm und der Goldenen Horde." Philologiae Turcicae Fundamenta, II, Wiesbaden, 1964, 275-296.
- Eckmann, János. "Harezmi Türkçesi." Çev. Mehmet Akalın. Tarihî Türk Şiveleri İlaveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73, Seri: IV-Say: A. 21. Ankara, 1988.
- Eckmann, János. "Eastern Turkic Translations of the Koran." Studia Turcica, XVII (1971), 149-159. Türkçe çevirisi: Ekrem Ural. "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelei." Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXI (1975), 15-24.
- Eckmann, János. Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó Budapest, 1976.
- Eckmann, János, Çevriyazı. Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahtarın Açuç Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): Metin. II. Yay. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar. Türk Dil Kurumu Yayınları: 518. Ankara, tarihsiz; Dizin-Sözlük III. Haz. Aysu Ata. Türk Dil Kurumu Yayınları: 518. Ankara, 1998.
- Grønbech, K. Rabğuzi Narrationes de Prophetis, Cod. Mus. Brit. Add. 7851. Copenhagen, 1948.
- Hacıyeva, N. "Rabğuzî'nin Kısasü'l-Enbiya Eserinin Bakü Yazması." Türk Dili, 514 (Ekim 1994), 292-296.
- İsenbet, Nekiy. Tabışmalar. Kazan, 1941.
- İslamov, R. F. Altınordu Hem Memlükler Mısırı: Yazma Miras, Medenî Bağlanışlar. Kazan, 1998.
- Jarring, G. Studien zu einer osttürkische Lautehre. Lund, 1933.
- Kafesoğlu, İbrahim. Harezmsahlar Devleti Tarihi: 485-618/1092-1221. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII/29^b. Ankara, 1992.
- Karahan, Abdülkadir. İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri Gözden geçirilmiş, buluşlar ve eklerle zenginleştirilmiş yeni baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları: 284, İlmî Eserler: 23. Ankara, 1991.
- Köprülü, M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi 3. baskı. Ötügen Neşriyat: 157, Kültür Serisi: 28. İstanbul, 1981.
- Kurişcanov, A. K. İssledovanie po Leksike Starokıpçakskogo Pis'mennogo Pamyatnika XIII v. - "Tyurksko-Arabskogo Slovarya". Akademiya Nauk Kazaxskoy SSR İnstitut Yazıkoznaniya. Alma-Ata, 1970.
- Malov, S. E. Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Moskva-Leningrad, 1951.
- Menges, K. H. "Report on an Excursion to Leningrad and Taşkent for Research in Çağatay Manuscripts." Central Asiatic Journal, VIII/4 (1963), 231-252.
- Mercanî, Şihabeddin. Kitâbu Müstefâdi'l-Ahbâr fî Ahvâli Kazân ve Bulgâr. I. Kazan, 1885.
- Nadjib, E. N. "Nehcü'l-Feradis ve Dili Üzerine." Çev. Nazif Hoca. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII (1977), 29-44.
- Nehcü'l-Feradis: Tıpkıbasım I. Önsözü yazar: János Eckmann. Türk Dil Kurumu Tıpkıbasımlar Dizisi 35. Ankara, 1956.
- Ölmez, Zuhâl Kargı. Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime: Türkmenlerin Soykütüğü. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 3. Simurg. Ankara, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hârizm" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 16 cilt İstanbul, 1997, 217-220.
- Sağol, Gülden. An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarezm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text. I, Sources of Oriental Languages and Litera-

- tures 21, Turkish Sources XIX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1993; Glossary. II, Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXI-II, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995; Facsimile Section One: 1^b-300^b. III, Sources of Oriental Languages and Literatures 36, Turkish Sources XXXI-II, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1996; Section Two: 301^a-587^b. III, Sources of Oriental Languages and Literatures 46, Turkish Sources XXXIX. Harvard University, 1999
- Sağol, Gülden Nehcü'l-Ferâdîs: İlk İki Bap (Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler). Basılmamış Doçentlik çalışması, 1998
- Samoyloviç, A "Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebî Dili." Türk Dili Belleten, 1/12 (1935), 34-52.
- Sertkaya, Osman F "İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış." "İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Sirâcü'l-Kulûb: Transkripsiyon ve İndeks, İstanbul, 1975" adlı Doktora tezinden ayrı basım. Bochum, 1977.
- Şerbak, A. M. Grammatika Starouzbekskogo Yazıka. Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoenaniya. Moskva-Leningrad, 1962.
- Togan, Zeki Velidi. "Hârizm." İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı 5/1. Yeni baskı. Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul, 1993, 240-257.
- Toparlı, Recep. Harezmi Türkçesi Grameri. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümleri Ders Notları: 82, Türk Dili ve Edebiyatı: 41. Erzurum, 1985.
- Toparlı, Recep. Mu'înü'l-Mürîd. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları 15. Erzurum, 1988
- Yüce, Nuri. Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşarî el-Hvârizmî. Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuher Nûshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 535. Ankara, 1988.
- Zajaczkowski, Ananiasz. Najstarsza Wersja Turecka Husrâv u Şîrîn Qutba = La Plus Ancienne Version Turque du Husrâv u Şîrîn de Qutb: Tekst, Facsimile, Słownik. I-III. Warszawa, 1958-1961.